

চর্চাবহতি

১৪২৪ বঙ্গাব্দ
চতুর্দশ বর্ষ
ত্রয়োদশ সংখ্যা

রামকৃষ্ণ সারদা মিশন

বিবেকানন্দ বিদ্যাভবন

সংস্কৃত বিভাগ

চরবেতি

১৪শ বর্ষ • ১৩শ সংখ্যা • আগস্ট ২০১৭

‘যদ ভদ্রং তন্ন আ সুব’
(শুক্লযজুর্বেদসংহতি, অধ্যায় ৩০, মন্ত্র -৩)

রামকৃষ্ণ সারদা মিশন
বিবেকানন্দ বিদ্যাভবন
সংস্কৃত বিভাগ

২১শে শ্রাবণ, ১৪২৪
৭ই আগস্ট, ২০১৭

প্রকাশনা :
সংস্কৃত বিভাগ
রামকৃষ্ণ সারদা মিশন
বিবেকানন্দ বিদ্যাভবন
৩৩, শ্রীমা সারদা সরণি

সংস্কৃত বিভাগ :
শ্রীমতী রুমা রায়
শ্রীমতী সাবেরী রক্ষিত
শ্রীমতী সংঘমিত্রা মুখার্জী
শ্রীমতী মৌমিতা দে
শ্রীমতী শর্মিলা দাস

মুদ্রক :
সাহা প্রিন্টিং ওয়ার্কস
৯৮৩১১১৫১৫২
৫০৭/৮৭, যশোহর রোড, দেবেন্দ্র নগর,
কোলকাতা - ৭০০ ০৭৪

সম্পাদকীয়ম্

চরণ্ চরণ্ চরৈবেতি
ছন্দোময়ী অস্যা গতিঃ -
অগ্রজানাং কুসুমাশিসৈঃ
বয়স্যানাং সহযোগৈঃ
অনুজানাং সমুৎসাহৈঃ
চরণ্ চরণ্ চরৈবেতি
সুচিরঞ্চ চলিষ্যতি ॥

সম্পাদকীয়ম্

सूची पत्रम्

	पृष्ठा
१। भगिनी निवेदिता स्मरणे	१
२। वेदान्ते 'आनन्द'	७
३। संस्कृतं भारतीयसंस्कृतिश्च	५
४। जागृहि संस्कृत	१
५। मम परिजनाः	१
६। स्वामी विवेकानन्दाष्टकम्	४
१। संस्कृतदिवसः	९
८। दुर्गापूजा	१०
९। महाकवि भारविः	११
१०। अहिंसा परमोः धर्मः	१२
११। उত্তरे रामचरित भवभूति विशिष्यते	१७
१२। संस्कृतस्य उपयोगः	१४

ভগিনী নিবেদিতা স্মরণে

প্রব্রাজিকা ভাস্বরপ্রাণা

ভগিনী নিবেদিতার জীবনকথা যেন এক মহাকাব্য, এক মহান বীরগাথা। তাঁর জীবন খানি তেজে বীর্যে মননে কর্মে সেবায় শ্রদ্ধায় উজ্জ্বল এক আলোকবর্তিকা রূপে ভারতের মানুষদের সামনে চিরকাল বিধৃত থাকবে ও তাদের উন্নত ও মহৎ জীবনে উত্তরণে এক উদ্দীপনার সঞ্চারণ করবে।

১৮৬৭ সালের ২৮ অক্টোবর আয়ারল্যান্ডের ডুনগ্যানন নামে একটি ছোট্ট শহরে ধর্মযাজক রিচমন্ড নোবল ও মেরী নোবলের গৃহে তিনি জন্মগ্রহণ করেন তাঁদের প্রথম সন্তানরূপে। ইনিই পরবর্তীতে ভগিনী নিবেদিতা নামে সর্বজন বিদিত হয়েছিলেন। তাঁর পিতৃগত 'নোবল' পদবীটির সঙ্গে পরবর্তী পরিচয় ভগিনী নিবেদিতার চরিত্র লক্ষণ আশ্চর্যভাবে মিলে গিয়েছিল। তিনি সত্যসত্যই 'noble hearted' ছিলেন।

স্বামী বিবেকানন্দের আহ্বানে তিনি ভারতবর্ষে এসেছিলেন এবং সম্পূর্ণভাবেই নিজেকে নিবেদন করেছিলেন মহা-ভারতের কল্যাণকল্পে ও তার গঠনে। শিক্ষা, সাহিত্য, বিজ্ঞান, শিল্প, ইতিহাস, স্বাধীনতা সংগ্রাম, - ভারতীয় জীবনের সর্বত্র ছিল তাঁর আন্তরিক ও মননশীল পদক্ষেপ ও তাতে নবপ্রেরণার সঞ্চারণ। ভারতের তৎকালীন মনীষিবৃন্দ, রবীন্দ্রনাথ ঠাকুর, বিজ্ঞানী জগদীশচন্দ্র, শিল্পাচার্য অবনীন্দ্রনাথ, নন্দলাল বসু, ইতিহাসবিদ, যদুনাথ সরকার, স্বাধীনতা সংগ্রামী অরবিন্দ - বারীন্দ্র, এঁরা সকলেই তাঁদের নিজ নিজ ক্ষেত্রে নিবেদিতার অগ্নিময়ী বানী ও নিঃস্বার্থ উৎসাহ ও সেবায় ঋদ্ধ হয়েছেন ও নিবেদিতার কাছে চিরঞ্ঝানে আবদ্ধ হয়ে অকুণ্ঠ স্বীকৃতি দিয়েছেন।

ভারতের নবজাগরণের শেষপাদে এক নতুন ভারতবর্ষ রূপ পেয়েছিল তাঁরই ধ্যানে মননে জীবনে কর্মে ও লেখনীতে। রবীন্দ্রনাথ লিখেছেন 'The web of Indian life' (নিবেদিতার লেখা গ্রন্থ) এর ভূমিকায় "যে মানস শক্তি সহায়ে একটি জাতির প্রাণের মূল পর্যন্ত দেখতে পাওয়া যায়, তা আমাদের দৃষ্টি শক্তির বা স্পর্শশক্তির মতো একটি সহজাত শক্তি। এ শক্তি যে দৃশ্যবস্তুকে বিশ্লেষণপূর্বক দেখে তা নয়, দেখে প্রত্যক্ষ উপলব্ধিসহায়ে। যাদের এই মস্তদৃষ্টি নেই, তারা কেবল তথ্য ও ঘটনা পুঞ্জকে দেখতে পায়, তাদের মধ্যে অনুসৃত অখন্ড সত্যকে দেখতে পায় না। নিবেদিতার এই আশ্চর্য শক্তিটি ছিল, যার সহায়ে তিনি ভারতের অন্তরতম সত্যগুলিকে দেখতে পেয়েছিলেন।

স্বামী বিবেকানন্দের কাছে তিনি মন্ত্রদীক্ষা লাভ করেন এবং তারই সঙ্গে গুরু বিবেকানন্দ তাঁর প্রাণে ত্যাগ ও সেবার মন্ত্রও অনুপ্রবিষ্ট করান যার ফলশ্রুতিতে তাঁর মার্গারেট নোবল থেকে ভগিনী নিবেদিতায় রূপান্তর সম্ভব হয়েছিল। তবে একথা অবশ্যই স্বীকার্য যে মার্গারেট নোবল উচ্চতর ভাবগ্রহণে সমর্থ ছিলেন প্রথম থেকেই তা নাহলে স্বামীজীর পক্ষে এই ‘জন্মান্তর’ ঘটানো সম্ভব হতো না।

স্বামী বিবেকানন্দ তাঁকে ভারতকন্যাদের জাতীয় প্রথায় শিক্ষাদানের জন্যই এদেশে এনেছিলেন। তাঁর মতে “এক পক্ষে পক্ষীর উত্থান” সম্ভব নয়। পুরুষদের সঙ্গে সমভাবে ও সমমর্যাদায় মেয়েদের জন্য চাই শিক্ষাব্যবস্থা এবং পরাধীন ভারতকে বিদেশী শাসকদের হাত থেকে মুক্ত করতে গেলে আগে চাই যথার্থ যোগ্যতা অর্জন। শিক্ষাই তার জন্য একমাত্র পথ। কিন্তু বিদেশীদের অনুকরণে শিক্ষা নয়, চাই জাতীয় ভাবধারায় শিক্ষা / চাই ভারতীয় শিক্ষা, সংস্কৃতি, ধর্ম, সমাজ, শিল্প সাহিত্য - সর্ব বিষয়ে গভীর শ্রদ্ধা ও আস্থা / নিবেদিতাকে তিনি বলেছিলেন ‘Education not only be national, but nation making’ ভগিনী নিবেদিতা অক্ষরে অক্ষরে তা পালন করে গেছেন, এবং জন্য কোন প্রতিকূল অবস্থাতেও পশ্চাদপদ হননি / রবীন্দ্রনাথ লিখেছেন, “ নিজে কে এমন করে নিঃশেষে দান করার ক্ষমতা বা শক্তি আর কোন মানুষে এযাবৎ প্রত্যক্ষ করিনি। প্রতিদিনের গ্রাসাচ্ছাদন থেকে তিনি গরীব দুঃখীদের সাহায্য করেছেন, যে কোন বিপদে তাদের পাশে দাঁড়াতে একটুও দ্বিধা বোধ করেননি। তাঁর কথাই ছিল, ‘our people - our country’.

আজকে যেটি নিবেদিতা বালিকা বিদ্যালয় বলে সুপরিচিত, সেটি তাঁরই প্রতিষ্ঠিত। একদিন যা ছিল একটি ছোট চারাগাছ, আজ তা মহীরুহ হয়ে উঠেছে। ১৯১১ সালে মাত্র ৪৪ বছর বয়সে তাঁর জীবনাবসান হয় শৈলশহর দার্জিলিংএ। সেই অন্তিম মুহুর্তেও তাঁর অদম্য spirit ঝলসে উঠেছিল এই বাক্যে - ‘My boat is sinking, but I shall see the sunrise’. তাঁর সমাধি স্থলে একটি ফলকে, শ্রীরামকৃষ্ণদেবের অন্যতম শিষ্য স্বামী অভেদানন্দজী উৎকীর্ণ করে দিয়েছেন এই মহৎবাণী - “Here lies Sister Nivedita, who gave her all to India”.

বেদান্তে 'আনন্দ'

মহর্ষি বরুণের পুত্র ভৃগু। তিনি পিতার কাছে এলেন ব্রহ্মবিদ্যা লাভের জন্য - 'অধীহি ভগবো ব্রহ্মোতি। বাবা, আমি সত্যকে জানতে চাই। জানতে চাই, যার পরে আর কিছু জানার থাকে না। সেই বৃহত্তম বা ব্রহ্ম সম্বন্ধে আমার শিক্ষা দিন।' ঋষি বললেন, 'বৎস, কেবল শুনে তো সত্যস্বরূপ জানা সম্ভব নয়। তোমায় নিজেকে চেষ্টা করে জানতে হবে। তুমি তপস্যা কর।' পিতার আদেশ শিরোধার্য করে পুত্র চললেন তপস্যায়। বহু তপস্যার অন্তে তাঁর মনে হল - এই অন্ন, এই জগৎই তো সত্য। ফিরে চললেন পিতার কাছে। জানালেন তাঁর উপলব্ধি। কিন্তু পিতা মৃদু হেসে শুধু বললেন - আরও জানার চেষ্টা কর।' আরও তপস্যা, আরও তপস্যা ..... ভৃগুর মনে হল - তবে কি মানুষের প্রাণশক্তি, জীবনীশক্তিই সত্য? প্রাণশক্তির প্রভাবেই তো সারা জগৎ চলছে। পিতার সম্মতি মিলল না। আরো তপস্যা চললো। মনের অপরিসীম শক্তি, তবে কি মন? না, তাও নয়। তবে নিশ্চয়ই চৈতন্য বা বিজ্ঞান। বিরাট চৈতন্যই তো ব্যক্তিচৈতন্য প্রতিফলিত হয়ে জগত চালনা করে। বরুণ এবারও পুত্রকে বললেন, না, জানা হয় নি তোমার এখনও। যাও তপস্যা কর। এবারে তপস্যা অন্তে উদ্ভাসিত পুত্র ফিরে এল। জেনেছি বাবা, সেই আনন্দময়কে জেনেছি। আনন্দ থেকেই যে এই জগতের উৎপত্তি, আনন্দে স্থিতি, আনন্দেই বিলয়। ব্রহ্ম আনন্দস্বরূপ, রসস্বরূপ - 'রসো বৈ সঃ। রসং হি এবায়ং লব্ধ্বা আনন্দী ভবতি - তাঁর আনন্দেই সব কিছু আনন্দোচ্ছল।

কি হয় ব্রহ্মানন্দ লাভ করলে? 'যদা হি এবৈষ এতস্মিন অদৃশ্যে, অনাত্ম্যে, অনিরুক্তেহনিলয়নেহভয়ং প্রতিষ্ঠাং বিন্দতে। অথ সোহভয়ং গতৌ ভবতি।' আত্মারাম ভয়শূন্য হন। 'আনন্দং ব্রহ্মণো বিদ্বান। ন বিভেতি কদাচন।' - সেই ব্রহ্মানন্দকে জানলে কখনও ভয় হয় না। স্বামীজী গল্প বলছিলেন। আলেকজান্ডার যখন ভারত জয় করতে আসেন তখন হিমালয়ে এক সন্ন্যাসীর সংগে তাঁর দেখা হয়। তাঁর জ্ঞানগর্ভ কথায় মুগ্ধ হন সম্রাট। তাঁকে নিজের রাজধানী আলেকজান্দ্রিয়ায় নিয়ে যেতে চান। মৃদু হেসে আপত্তি জানান সন্ন্যাসী, তিনি তাঁর তপস্যাময় স্বাধীন জীবন ছেড়ে কেন যাবেন নাগরিক কোলাহলে? আলেকজান্ডার কখনো না শোনে নি। তরবারি কোষমুক্ত করে ক্রোধে আরক্তিম সম্রাট বললেন, জানেন আপনাকে এই মুহূর্তে আমি হত্যা

করতে পারি। অর্ধনগ্ন সন্ন্যাসী সেই সূর্যের আলোর বলসে ওঠা তরোয়ালের সামনে অটুহাসিতে ফেটে পড়লেন। সন্ধ্যাট, এতবড় মিথ্যা কথা তুমি আগে কখনও বলনি। মরজগতের সন্ধ্যাট, তুমি হত্যা করবে আমাকে? আমার জন্ম নেই, মৃত্যু নেই। আমার ছেদন করতে পারে না, দহন করতে পারে না। আমি অব্যয় আত্মা। সেই মৃত্যুঞ্জয়ী আনন্দময় পুরুষের সামনে রাজা নতশির হলেন।

কতরকমের নিরানন্দ আছে, ভয় আছে। বিষয়ভোগে রোগাক্রান্ত হওয়ার ভয়, অপযশের ভয়, শত্রু ভয়, রূপে বার্ধক্যের ভয়, সদগুণে নিন্দার ভয়, সর্বদাই মৃত্যুভয় - সর্বং বস্তু ভয়ায়িতং ভুবি নৃণং বৈরাগ্যমেবাভয়ম। সব কিছুতেই ভয় আছে। ভয় নেই শুধু বৈরাগ্যে। তাহলে অনাকাঙ্খাই কি আনন্দের পথ? যে আনন্দে প্রতিষ্ঠিত হয়ে আমি অনুভব করবো - আনন্দ চিন্তা মাঝে, আনন্দ সর্ব কাজে, আনন্দ সর্বকালে, দুঃখে বিপদজালে - সেই মুক্তির আলো আসবে যে পথে তারই বার্তা দিয়েছে বেদান্ত। দেহমনের সুদূর পারে নিজেকে হারিয়ে ফেলার মুক্তি, গানের সুরে উর্ধ্বায়নের মুক্তি, সর্বজনের মনের মাঝে ঠাই খুঁজে পাওয়ার মুক্তি - পূর্ণমুক্তির আনন্দ পেতে গেলে আমাদের বিশ্বধাতার যজ্ঞশালায় যেতে হবে। সেখানে আত্মহোমের বহি জ্বলছে। 'অগ্নে নয় সুপথা রায়ে অস্মান' - এই অগ্নিই আমাদের নিয়ে যাবে আনন্দের পথে, আনন্দস্বরূপে।

প্রব্রাজিকা বেদরূপপ্রাণা

संस्कृतं भारतीयसंस्कृतिश्च

अस्माकं देशो भारतवर्षम् इति अभिधीयते । शकुन्तलेयं भरत, कैकेयी
पुत्र-भरत, नाट्याचार्य्यं भरत प्रभतिनां नामानुसारेण अयं देशः भारतम् इति
संज्ञाम्, जगाम्, अतिप्राचीनकाले तपसा ब्रह्मवचसा पराक्रमेण नयेन साम्मनस्येन
वा मेः अयं देशः उन्नीतः, ते जनाः आर्याः इति प्रसिद्धाः तेषां निवासेन अस्माकं
देशः आर्यावर्त इति अपि संज्ञकः ।

भारतशब्दात् भारतीयशब्दः निष्पद्यते । संस्कृतिः प्रगतिशीला आत्मस्यात् करोति ।
पुरातनेन सह नवीनं यदा सम्येति तदा संस्कृतिं परिपूर्णतां घाति । भारतीय
संस्कृतिः सर्वेषां मङ्गलम् इच्छन् कामयते -

‘सर्वे भवन्तु सुखिनः सर्वे सन्तु निरामयाः

सर्वे भद्रानि पश्यन्तु मा कश्चिद्दुःखभाग् भवेत् ॥’

भारतीय संस्कृतेः इयं विशेषता अस्ति यत् अत्र सर्वाः कामनाः सर्वाः भावनाः,
सर्वाश्च प्रार्थनाः समष्टियुताः सन्ति । भारतीया संस्कृतिः स्वर्गं गरिमा समस्तं विश्वं
संस्कृतिषु श्रेष्ठतमा वर्तते ।

धार्मिक भावना भारतीयानां प्रवृत्तयः सामान्यतः देवपाराः सञ्जाता । एकस्मात्
पुरुषात् ब्रह्मणः वा जगतः सृष्टिं मत्वा दार्शनिक पद्धत्या तद् ब्रह्मभिज्ञताया
मानवजीवनस्य सर्वोच्चम् उद्देश्यं मुक्तिः इति सञ्जावितम् । धर्महीनः मनुष्य
पशुभिः समानः ।

परलौकिकी भावना संकर्मनि जीवन विनियोग एव नरम् अमरत्वं प्रापयति
मराधमे । मरणात् परं परलोकं गच्छन्तः ते अन्ते मोक्षं प्राप्नुवन्ति ।

विश्ववन्द्यता भावना पृथिव्यां सर्वे जगदीश्वरस्य पुत्राः, विश्ववासिनः आत्मीय
स्वरूपः, सर्वेषां सुखकामना भारतीय संस्कृतेः वैशिष्ट्यम् ।

साहित्यं संस्कृतिश्च नित्यसहचरे । क्लृप्तम् अपि एते न विघ्नयते ।
प्राचीन भारतीय साहित्यं संस्कृतभाषया रचितम् ।

रामायन-महाभारत-महाकाव्यद्वयं संस्कृत भाषायां रचितम्। एतत् ग्रन्थद्वयं सर्वैः भारतीयैः वैदिकशिकैश्च समाह्रियते। परन्तु एतत् ग्रन्थद्वयम् अबलस्य भास-भारवि- भवभूति माघादय कवयः संस्कृत भाषायाम् काव्य नाटकादीन् विरचय्य प्राचीन भारतीय साहित्यम् परां समृद्धिं साधितवन्तः। एतत् विहाय वेदादिधर्मशास्त्रानि, न्याय-वेदान्तदि दर्शनशास्त्रानि भेषज, गणित-ज्योतिष-रम्यरचनादीनि संस्कृतभाषायाश्च पुनरुज्जीवनं न केवलं भारतस्य कृते अवश्यकम्, अपि तु पृथिव्याम् अवस्थितानां सर्वेषां मानवानां शिक्षायै तथा समुन्नतये तद आवश्यकम्।

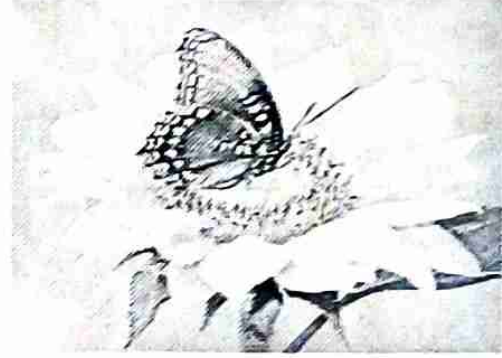
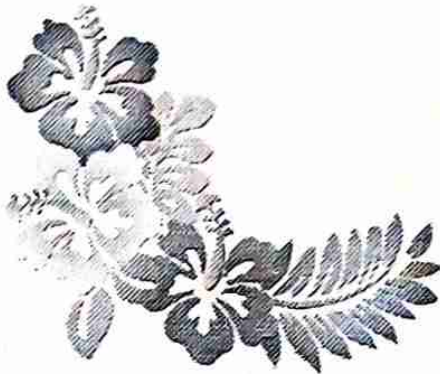
जया मडल
(तृतीय वर्ष)

जागृहि संस्कृत

जागृहि संस्कृत ! जागृहि भारत !
जागृहि संस्कृत तूर्णम् ।
निखिल-भुवन-जन-मानस-गगनं
कुरु महसा परिपूर्णम् ॥
हे भारतनिज विश्वविमोहन
बीणा-नाद-तरङ्गम् ।
सारय मानव-दानव-हृदये
कुरु तं सरस-सरङ्गम् ॥
प्रतिबदनं बिलसतु सुरभावा
ऋषि-मुनि-कविवर-मान्या ।
जयतु परा माता भूवि जयतां
संस्कृतवानी धन्या ॥

नन्दिता दास
तृतीय वर्ष, संस्कृत (सान्मानिक)

मम परिजनाः

माता त्वमसि मम
जीवनम् ।
पिता त्वमसि मम
अहंकारम् ।
स्वसा त्वमसि मम
प्रियसखीम् ।
ज्येष्ठभ्राता त्वमसि मम
पथ प्रदर्शकम् ।
मम शिक्षिका च मम
अनुप्रेरणा
इमे सर्वजनानाम् आशीर्वादं लब्धा
जीवनपथि गच्छाम्यहम् ॥

चायना गराह
द्वितीयवर्ष

স্বামী বিবেকানন্দাষ্টকম্

জনকো বিশ্বনাথশ্চ জননী ভুবনেশ্বরী ।
গুরুঃ শ্রীরামকৃষ্ণশ্চ সিমলাপল্লীস্থিতং গৃহম ॥ ১ ॥

ব্যাস্বীর্য্যসমম্বিতঃ সৌম্যকান্তিবিমম্বিতঃ ।
ভারতমাতৃকাপুত্রো বিবেকানন্দনামকঃ ॥ ২ ॥

সপ্তর্ষিমন্ডলাদএ চাবির্ভূয় ধরাতলে ।
দক্ষিণহস্তরূপেনাসীং গুরোঃ কার্যসাধনে ॥ ৩ ॥

ধর্মমহাসভায়শ্চ বিশ্ববিজয়ীনাযকঃ ।
কর্মযোগী মহাত্ম্যগী শিবশক্তি সমম্বিতঃ ॥ ৪ ॥

জীবদুঃখনিবারণে সর্বশক্তি নিয়োজিতঃ ।
দীনস্য কুটিরে যথা রাজদ্বারে গতস্তথা ॥ ৫ ॥

প্রজ্বাল্য ব্রহ্মতেজোহগ্নিং যুবকানাং হৃদিস্থলে ।
ভারতাং স্বাধীনীবর্তুং প্রদত্তা প্রেরণ ত্বয়া ॥ ৬ ॥

হিন্দুধর্মস্য রক্ষণে স্বাভিমানপ্রবর্তনে ।
তব দাননসামান্যং পরিশোধ্যঃ কদাচন ॥ ৭ ॥

জীবসেবা শিবজ্ঞানে প্রবর্তিতা মহীতলে ।
প্রণামোহস্ত পুনঃ পুনঃ তব পদসুকোমলে ॥ ৮ ॥

অর্পিতা সরকার
তৃতীয়বর্ষ
সংস্কৃত (সাম্মানিক)

संस्कृतदिवसः

संस्कृतस्य सम्यक् प्रारंभः प्रसारः तथा कार्यक्रमनिर्धारणार्थं भारतवर्षे संस्कृतदिवसः। ख्रिस्तীয় १९७९ तमाब्दे संस्कृत दिवसस्य शुभप्रतिष्ठा जाता। तदानीम् आरभ्य प्रतिवर्षं श्रावणी-पूर्णिमा-तिथौ रक्षावन्दनदिवसे संस्कृतस्य रक्षणार्थं वर्धनार्थं च संस्कृतदिवसः सर्वे भारतवासिभिः सादरं पाल्यते।

संस्कृतभाषा एव भारतस्य प्राणस्वरूपा। यथा प्राणान् विना देहं न जीवति, तथा संस्कृतं विना भारतमपि निर्जीवं भवति। अस्माभिः भारतीयैः महतादरेण संस्कृतदिवस इति पाल्यते। एतत् भाषा सर्वासां भारतीय - भाषाणां जननी, धात्री, पालयति च। संस्कृतम् अन्तरा भारतीय भाषा प्राणहीना एव। संस्कृतं भारतीय-संस्कृतेः मूलम्। तदस्माकम् ऐक्यबन्धस्य निदानम्। भारतवर्षस्य ऐतिह्यं संस्कृताधीनमेव। आঞ্চलिक-भाषाणां संस्कृतमेव प्राणभूतम्। आसमुद्र-हिमाचलं संस्कृतस्य एक एव उदात्तो मन्त्रः तीर्थे तीर्थे गीयते। प्राच्यप्रतीच्ययोः मेलबन्धनस्य एकमेव निदानं संस्कृतम्। यतः अस्माकं जन्मनः आरभ्य मरणपर्यन्तं सर्वेषु संस्कारेषु देवकार्यादिषु संस्कृतभाषायाः प्रयोगः आवश्यकः एव।

स्वाधীনोत्तरं भारते बहुभाषाभाषिणां जनानाम् ऐक्य-संरक्षणे, मातृभाषायां ज्ञानार्जने, चरित्रस्य गठने तथा आन्तर्जातिकक्षेत्रे मर्यादालाभे संस्कृतस्य प्रयोजनं नूनमेव स्वीकरणीयम्।

सौपर्णा दत्त
तृतीय वर्ष
संस्कृत साम्प्रानिक

दुर्गापूजा

प्रचलितः प्रवादानुसारेण - “वसुवासिना द्वादशेषु मासेषु त्रयोदश पार्वानि ।
वसुतः बाङ्गलि उ॒त्सवरसिक सम्प्रदायः । वर्षाकाल स्यावसाने यावत् गगने
नभसि शुभ्राणी मेघानि विचरन्ति, नद्यां तीरे काशपुष्पानां समारोहं दृश्यते
तदा आगच्छति शरत्कालः अस्माकं वसुभूमे सूचयति वसुवासिनां शारदोत्सवः
- “दुर्गापूजा” । मृत्शिल्प्यः चिन्मयी मातरम् मृन्मयी रूपं ददाति । आलोवासज्जया
सज्जित चित्रं भवति । साधारणतः आश्विनमासस्य शुक्लाष्टमीतः शुक्लानवमीं यावत्
दिनचतुष्टयं व्यापिनी इति उत्सवः भवति । षष्ठां पूर्वाह्ने देव्याः बोधनेन
पूजा आरभते । अष्टम्याः दिवसे वयं मातरम् निकषा अङ्गलीम् याच्छति । नवम्यां
सङ्घिपूजा भवति । दशम्यां तिथौ देव्याः निरञ्जनं भवति । दिनचतुष्टयं समग्रो
देशो मुखरिता भवति ।

देवीदुर्गा दशभुजा । सा अस्माकं शक्तिदात्री । सा दशभुजेन अस्त्रानि
धारयित्वा असुराणां हन्ति । तस्याः दक्षिणे लक्ष्मी; गणेशश्च, वामे सरस्वती;
कार्तिकेयश्च यथाक्रमं स्थाप्यन्ते । सर्वे जनः पारस्परिकं सञ्जायणपूर्वकं,
गुरुजनाणां प्रणामपूर्वकं च वसुजनाणां आलिङ्गति दुर्गा-प्रतिमायाः
विसर्जनान्तरम् ।

दुर्गतिनाशिनी देवीदुर्गा महिषासुरं हत्वा त्रिलोकान् अरक्षत् । मातरम्
सकाशम् अस्माकं प्रार्थना ।

रूपं देहि, जयं देहि ।

यशो देहि द्विवो जहि ।

सिद्धा बेरा, पूजा डूईमाली
पूबालि टोडुरी
प्रथम वर्ष
(संस्कृत साम्बानिक)

মহাকবি ভারবিঃ

সংস্কৃতসাহিত্যগণে মহাকাব্যেঃ কালিদাসস্য পরং ভারবিঃ বিশেষ প্রতিষ্ঠান্ অলভত। স দাক্ষিণাত্যবাসী আসীদিতি সমালোচকানাং মতন্ । ভারবিঃ কৌশিকগোত্রীয়স্য নারায়ণস্য পুত্রঃ আসীৎ । তস্য আবির্ভাবঃ কালঃ যষ্ঠশতাব্দী বৈদিকসাহিত্যে জৈন ধর্মশাস্ত্র-রাজনীতিশাস্ত্র-কামশাস্ত্র-পুরাণেষু তথা কাব্য অলংকার-নাট্যশাস্ত্রেযু তস্য পাণ্ডিত্যং পরিলক্ষিতন্ । ভারবিঃ কেবলং 'কিরাতাঙ্জুনীরন্' নাম একমেব মহাকাব্যং রচয়িত্বা মহাকবিসংজ্ঞয়া পণ্ডিতসমাজে প্রখ্যাতঃ জাতঃ । নহর্বি - ব্যাস বিরচিতস্য মহাভারতস্য বনপর্বনি বর্ণিতস্য আখ্যানন্ অবলম্ব্য স অষ্টাদশসর্গেষু মহাকাব্যমিদং রচিতবান । অস্মিন কাব্যে কিরাতবেশধারিণা মহাদেবেন সহ অর্জুনস্য সংগ্রামো নধুরয়া সরলয়া চ রীত্যা বর্ণিতঃ । অস্মিন মহাকাব্যে দ্বিতীয়সর্গে ভীমসেনস্য কথনস্য প্রশংসাং কুবর্তা যুধিষ্ঠিরেণ উক্তন্ - "স্মৃটতান পদৈরপাকৃতান চন স্বীকৃতমর্থগৌরবন্ । ভারবেঃ বাক্যং স্বপ্নাবয়বন্ । ক্চিৎ সালংকারং, ক্চিৎ ত্বনি রাভরণন্ পরন্তু তদপি অর্থভূয়িষ্ঠন্ । অতঃ কেনচিৎ পণ্ডিতেন উক্তন্ -

উপমা কালিদাসস্য ভারবেরর্থগৌরবন্ ।

দন্ডিনঃ পদলালিতং মাঘে সন্তি ত্রয়ো গুণাঃ

ভারবেঃ কাব্যে কাব্যস্য ভাবাপেক্ষয়া কলানৈপুণ্যস্য অবিকং প্রাধান্যং বর্ততে । শব্দবৈচিত্র্যজনিতং কাব্যসৌন্দর্যং রসমাধুর্যং চ পাঠকচিত্তং ভাববিহ্বলং করোতি । কাব্যে প্রসাদ-মাধুর্যগুণ-সংযোজনেন, পদানাং বিশদত্বং; অর্থগৌরব-সমন্বিতত্বং পুনরুক্তি দোষাভাবঃ বর্ণনানাং ক্রমবদ্ধত্বং অনিবার্জন ।

রিতা রানী গারেন
সোনালী প্রামানিক
বনশ্রী সিং
তৃতীয় বর্ষ

अहिंसा परमोः धर्मः

अहिंसा पक्षे महाव्रतेषु प्रतिष्ठिता अहिंसायाः व्यवहारः सर्वत्र सौहार्दं जनयति, सख्यम् उत्पद्यति, औदार्यं विस्तारयति, दयाभावं विभावयति, शान्तिं च प्रसारयति । अहिंसया जनः हिंस्रपशून् अपि बशीकरोति किमुत मनुष्यान् । अतएव कथितं तत्रभवता भगवता पतञ्जलिना -

“अहिंसा प्रतिष्ठायां तत्सन्निधौ वैरत्यागः ।

सर्वे धर्मा अहिंसायाः प्रतिपादनं कुर्वन्ति । भगवता बुद्धेन अहिंसायाः महान् प्रचारः कृतः । जीवनधारणाय आक्रमनकारिनः सकाशात् जीवनरक्षयाः कृते, धर्मरक्षार्थं वा यदि अनिवार्यकारणेन जीवहत्या आपतिता स्यात्, तदा सा हत्या हिंसायाः पर्याये न पतति । भगवता श्रीवासुदेवेन बह्व्यु अवतारेषु दुष्टतां निधनं कृतं । परशुरामेन परमक्रोधया पृथिवीयं त्रिसप्तकृत्स्नं क्रूरियविहीना कृता । समाज जीवने राष्ट्रीय जीवने च प्रकृतशान्तिः अहिंसया एव लभ्याः ।

अहिंसायाः उदारतमं रूपं हि विश्वप्रेमः । शान्तः मूलं हि अहिंसा । क्रमा हि अहिंसाया एव रूपम् अहिंसायाः गौरवम् अवलोक्य मनुना प्रतिपद्यते यत्

स्वसुखसाधनाय न प्रानिवधम् आचरेत् ।

मौमिता विश्वास

द्वितीय वर्ष

संस्कृत विभाग

উত্তরে রামচরিত ভবভূতি বিশিষ্যতে

সংস্কৃত সাহিত্য গগনে মহাকবেঃ কালিদাসাৎ পরং ভবভূতিঃ বিশেষপ্রতিষ্ঠাম্ অলভত। কবিঃ ভবভূতেঃ বিবিধশাস্ত্রেষু পাণ্ডিত্যম্ আসীৎ। “উত্তরে রামচরিতে ভবভূতিবিশিষ্যতে”- ইত্যাদিরূপে বহুশঃ প্রশংসিতঃ ভবভূতিঃ। সংস্কৃতস্য মহৎসু নাট্যকারেষু স অন্যতমঃ। দাক্ষিণাত্যে পদ্মপুরনাম্নি নগরে ব্রাহ্মণবংশে তস্য জন্ম অভূত। তস্য পিতুঃ নাম নীলকণ্ঠঃ মাতা আসীৎ জাতুকর্নী। তস্য জন্মকালঃ ৭০০ খ্রীষ্টাব্দেস ইতি স্বীকয়তে। ভবভূতিঃ কান্যকুব্জশ্বরস্য যশোবর্মণঃ সভাকবিঃ ইতি সর্বেষাং সুধিয়াম ঐক্যমতম্। বেদ-উপনিষদ্- দর্শন- অলংকার-ব্যাকরণদি শাস্ত্রেষু নিষ্ণাতঃ ভবভূতিঃ মালতী মাধবং মহাবীরচরিতম্ উত্তররামচরিতম্ ইতি নাটকত্রয়ং বিরচিতবান্।

উত্তররামচরিতস্য মহাকাব্যস্য নায়কঃ প্রভু শ্রীরামচন্দ্রঃ। রামকথয়াঃ উত্তরাংশন্ অবলম্ব্য সপ্তাঙ্কং উত্তররামচরিতং ভবভূতেঃ শ্রেষ্ঠ নাটকম্। কবিঃ ভবভূতিঃ নাটকস্য অন্তে রামেণ সহ সীতয়াঃ মেলনং প্রদর্শিতবান্। অস্যাং কবেঃ করুণরসঃ সর্বস্বভূতঃ। তস্য রসস্য চ প্রাধান্যং ভবভূতিঃ স্বয়মেব উদঘোষয়তি - “একো রসঃ করুণএব নিমিত্তভেদাদ্ ভিন্নঃ পৃথক্ পৃথগিব শ্রুয়তে বিবর্তন।

ভবভূতিনা যদ্যপি স্বনাটকেষু যত্রতত্র বীর করুণ বীভৎসাদিরসানাং প্রয়োগঃ কৃতঃ তথাপি করুণরসঃ এব তস্য রচনায়াং শিখরায়তে। উত্তররামচরিতে তৃতীয়াঙ্ক করুণসম্পূর্ণং বাতাবরণম্ উপস্থিতম্।

যথা - পরিপাস্তদুর্বলকপোলসুন্দরং
দধতী বিলোলকবরীকমাননম্।
করুণস্য মূর্তিরথবা শরীরিনী
বিরহব্যথৈব বনমেতি জানকী ॥

করুণরসপরিবেশনে ভবভূতিঃ সর্বান্ কবীন্ অতিরিচ্য বর্ততে। উত্তর রামচরিতে নাট্যকৌশল প্রয়োগে, রসাভিব্যঞ্জনে, প্রকৃতিবর্ণনে চ ভবভূতেঃ কৌশলং বিশেষতঃ প্রকট্যতে। ভবভূতৌ ভাবনাং কোমলতা, হৃদয়স্পর্শিতা, তাদাত্ম্যভূতিঃ সংবেদনশীলত্বং চ দৃষ্টা সহদয়ে : জনৈঃ তস্য বিষয়ে “কারুণ্যভবভূতিরের তনুতে” ইত্যাদি - রূপেন বহুশঃ প্রশংসা কৃতা অস্তি। শব্দানাম অর্থগান্ধীর্ষং কবেঃ পাণ্ডিত্যং পরিচিনোতি।

রত্নাদীপ মন্ডল
অনিন্দিতা চক্রবর্তী
প্রিয়া রুইদাস
(তৃতীয় বর্ষ)

संस्कृतस्य उपयोगः

संस्कृत भाषा पृथिव्याः प्राचीनतमा भाषा । सा भारतवर्षस्य अपूर्व निधिः । संस्कृत भाषा देवभाषा इति कथ्यते । संस्कृतः सर्वासां भारतीय भाषाणां जननीस्वरूपा, धात्री, पालयित्री च । अस्यां भाषायां बहुविधानि श्रुति-स्मृति-नाट्य-काव्यानि रचितानि । अयं भाषा रम्या, मधुरा, सरला, सरसा च, भारतवर्षस्य प्राचीन महाकाव्यद्वयम् अस्यां भाषायां रचितम् । भारतवर्षस्य घृत् ऐतिह्यं तत् तु संस्कृतधीनम् एव । सा आषलिकभाषानां प्राणभूता । संस्कृतं भारतीय संस्कृतेः मूलम् । भास - कालिदास - भारवि - माघादि कवयश्च अस्यां भाषायां कृतवन्त । आसमुद्र-हिमालयं संस्कृतस्य एकमेव मन्त्रं तीर्थे तीर्थे गीयते । वैदिक साहित्ये ऋग्वेदः, यजुर्वेदः, सामवेदः, अथर्ववेदश्च चत्वारो वेदाः, ब्रह्मण्यग्रन्थाः, आरण्यकग्रन्थाः, उपनिषदग्रन्थाश्च प्राचीन भारतवर्षस्य चिन्तायाः उत्कर्षं प्रकाशन्ते । अपि च इयं भाषा आधुनिक भारतीयानां मातृस्वरूपा, महात्मा गान्धी अवदत् - "संस्कृतं विना भारतीयाः संस्कार विहीना एव" । बांग्ला साहित्येहपि इयं भाषायां प्रभावः विद्यते । ज्ञानविज्ञानादि विषयेषु अस्याः समृद्धिः प्रसिद्धाः । हिन्दु धर्मस्य घृत् किष्किं कार्यं तत् सर्वम् एव देवभाषायां विना नैव सम्पद्यते । अतः संस्कृतस्य महान् उपयोगः अस्ति, इदानीं बहवः छात्राः संस्कृतभाषया आकुप्ताः भवन्ति ।

पारमिता मडल
संस्कृत विभाग
प्रथम वर्ष

